

Språket i norra Sverige från flera årtionden tillbaka

Institutet för de inhemska språken (Språkinstitutet) i Helsingfors har ett flertal arkiv och materialsamlingar över finska och svenska språket. Störst av dessa är Finska dialektarkivet, som innehåller cirka 8,5 miljoner uppgifter om finska ord. Siffran betyder dock inte att antalet olika ord skulle vara så stort: det kan finnas flera tusen uppgifter om vissa ord och bara en enda uppgift eller ytterst få uppgifter om andra ord.

Den systematiska insamlingen av finska dialektord för att bygga upp ett arkiv började för över hundra år sedan, och under årtiondenas lopp har den resulterat i en dialektordsamling som kanske är den mest omfattande i världen. De äldsta uppgifterna är upptecknade på 1890-talet, de nyaste uppgifterna hundra år senare. Varje ord står på ett eget excerptkort. De har ordnats alfabetiskt, vilket innebär att det kan vara tidskrävande att leta efter dialektord från en viss socken i materialet.

Detta kommer dock att bli lättare tack vare den finska dialektordboken *Suomen murteiden sanakirja*. Ordboken håller på att utarbetas utifrån det insamlade materialet och ges ut som en webbpublikation sedan 2012. Med hjälp av nätordbokens avancerade sökning är det möjligt att leta efter exempel på dialekter från olika socknar. För närvarande finns avsnittet *a-lofka* på nätet, och ordboken kompletteras med ett nytt avsnitt ungefär en gång om året.

Dialektarkivet består i huvudsak av material som samlats in från dialektalare. Över hälften av insamlarna hade en språkvetenskaplig utbildning: de var antingen studerande i finska eller färdiga magistrar. De vandrade omkring i socknar och samlade in ord och exempel på hur orden användes. Förutom de utbildade insamlarna har även de så kallade frivilliga informanterna haft stor betydelse i Finland, till skillnad från många andra länder. De har varit människor som känt hemtraktens dialekt väl, till exempel lärare, husfruar, bönder och andra kroppsarbetare.

Dialektarkivets material omfattar alla finska dialekter som talas i Finland, samt de finska dialekter som talades på Karelska näset före andra världskriget, de finska dialekterna i Ingermanland, den finska som av tradition talats i norra Sverige och vid Norges nordkust (numera meänkieli och kvänska) samt skogsfinnarnas språk i Värmland. Inom dialektforskningen har finskan i norra Sverige traditionellt ansetts höra till den nordbottniska tornedialekten, från vilken gällivaredialekten avviker så pass mycket att den i regel betraktas som ett eget dialektområde.

Inkeri Tuovinen, insamlare i Norra Sverige

I synnerhet under den senare delen av 1920-talet och på 1930-talet var insamlingsverksamheten livlig. Flera utbildade insamlare arbetade då ute på fältet. Det område där det talades finska hade indelats i 23 insamlingsdistrikt i enlighet med dialektindelningen, och målet var att samla in åtminstone en fullständig dialektordlista från varje distrikt.

Sommaren 1929 begav sig magister Inkeri Tuovinen till norra Sverige. Dit återvände hon under flera år, och som längst vistades hon där i över fem månader i sträck år 1932. Hon vistades bland annat i byarna Kompelusvaara och Kainulasjärvi i Tärendö, samt i byn Parakka i Vittangi. Tuovinen var en energisk kvinna, och långa avstånd var inget problem för henne. Hon kunde

lätt gå ett par tiotal kilometer per dag. Sommaren 1930 fotvandrade hon till exempel från Kompelusvaara till byn Granhult i Gällivare och fortsatte därifrån till Markitta. Ibland fick hon båtskjuts, och vårvintern 1932 vandrade hon med de flyttande samerna till Kiruna.

I tidningen *Virittäjä* från år 1931 berättar Inkeri Tuovinen om sina insamlingsresor under den föregående sommaren. Hon hade valt Kompelusvaara som insamlingsplats, eftersom hon hade upptäckt att dialekten var mycket enhetlig där. En trolig orsak till detta var att det skulle ta några år innan byn fick landsväg, och livet i byn var därför mycket lugnt. Dialekten var levande, och den hade många bevarade säregna drag.

Eftersom människor från andra håll sällan rörde sig i trakten, kunde den lokala befolkningen lätt urskilja främmande dialektinslag. De mindes till exempel hur tokigt det lät när människor från den finska sidan sade *jängästä* (i stället för *jänkästä*). En person som hade röjt upp myrar sade till Tuovinen: "Joka net omilla kourillaan joutuu kuokkimhan, se kyllä tietää, että net on rohki jänkät, ei sitä niim pehmeätä sanota." ("Den som själv har hackat upp för hand vet med säkerhet att det verkligen heter *jänkät*, det uttalas inte så där mjukt.") En annan bybo, som stod som källa till en massa ord och kunskap som Tuovinen upptecknade, var däremot mycket noga med att *h* placerades rätt. Man skulle säga *puohleinen*, inte "puoleinen": "Ei se saah hoo jäähä niin hylkyläiseksi, sem pittää seurata myötä." ("H får inte överges, den ska följa med.")

Inkeri Tuovinen var inte den enda dialektinsamlaren i norra Sverige, men hon var den som upptecknade det största antalet ord. Martti Airila bidrog med de äldsta uppgifterna från området. Hans doktorsavhandling *Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta* ("En ljudhistorisk undersökning av tornedialekten") utkom år 1912 och har länge varit en av de mest omfattande utredningarna om traktens dialekt. Erkki Tiesmaa vandrade i norra Sverige samtidigt som Tuovinen, men han gjorde huvuddelen av sitt insamlingsarbete i det finska nordbottniska dialektområdet.

Till Språkinstitutets arkiv hör också Finska bandarkivet, som omfattar cirka 24 000 timmar inspelat material. Största delen av inspelningarna består av finska dialekter, och det finns även inspelningar från norra Sverige. På institutets webbplats kan man lyssna på ett dialektprov från varje socken.

Litteratur:

Tuomo Tuomi (red.) 1976: *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa. Suomi 121:2.*

Inkeri Tuovinen 1931: *Tornionjoen takaa suomea oppimassa. Virittäjä 35: 43–40.*

Kirsti Aapala
redaktör för Suomen murteiden sanakirja
Institutet för de inhemska språken

Översättning från finska: Hanna Kohvakka-Stjernberg

Den här artikeln har publicerats på meänkieli i *Kieliviesti* 1/2019.